

gâh çeşnisiyle çoğunlukla yedenli olarak tam karar yapılır.

Sultan IV. Murad, II. Gazi Giray, Şerif Çelebi ve Neyzen Emin Dede'nin (Yazıcı) peşrevleri; Zeki Mehmed Ağa, Benli Hasan Ağa, Şerif Muhittin Targan'ın saz semâileri; Hamâmizâde İsmâil Dede'nin remel usulünde, "Bir âh ile ol gonca-feme hâlin ayân et" mısraıyla başlayan bestesiyle, "Hasretle tamâm nâle döndüm sensiz" mısraıyla başlayan yürük semâisi; Bestenigâr Ziyâ Bey'in müsemmen usulünde, "Derd-i hicrinle bütün âvâreler" mısraıyla başlayan şarkısı bu makamın en güzel örneklerindedir. Ayrıca Sultan III. Selim'in düyek usulünde, "Zâhidâ sûret gözetme içeri gir câna bak", Hamâmizâde İsmâil Dede'nin muhammes usulünde, "Mevlâm senin âşıkların" mısralarıyla başlayan ilâhîleri de bu makamdaki tanınmış eserlerdendir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kantemiroğlu, *İlmü'l-mûsikî*, I, 3-4, 46-47, 118, 141-142; Abdülbâki Nâsir Dede, *Tedkik u Tahkik*, Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 1242/1, vr. 13^a-13^b; Hâşim Bey Mecmuası, İstanbul 1280, s. 39; Ezgi, *Türk Musikisi*, I, 256-257; IV, 268; Özkan, *TMNÜ*, s. 38, 445-448; Arel, *Türk Musikisi*, s. 38, 179-181.

İSMÂİL HAKKI ÖZKAN

IRAK SELÇUKLULARI

(bk. SELÇUKLULAR [Irak]).

IRAKEYN SEFERİ

Kanûnî Sultan Süleyman'ın 1533-1535 yılları arasında yaptığı ilk İran seferi.

Osmanlı ordusunun doğuya yönelik en büyük ve en uzun süreli askerî harekâtlarından biri olup sefer sırasında Kuzeybatı İran kesimiyle (İrâk-ı Acem) Bağdat ve yöresine (İrâk-ı Arap) girilmesi sebebiyle kaynaklarda İrakeyn (iki Irak) Seferi olarak adlandırılır. Bu sefer, Çaldıran Savaşı'nın (1514) ardından geçen on dokuz-yirmi yıllık bir aradan sonra Osmanlı-Safevî mücadelesini yeniden başlatmıştır. Osmanlılar'ın sadece doğu sınırlarının muhafaza altına alınması için değil, aynı zamanda devralmış oldukları Sünnî dünyasının temsilcisi olma misyonlarını dinî zeminde sarsmaya ve kendileriyle üstünlük yarışına girmeye kararlı Safevîler'i tamamen bertaraf etmek düşüncesiyle bu büyük askerî harekâta giriştikleri anlaşılabilir.

Yavuz Sultan Selim'in vefatından (1520) sonra yeni ümitlere kapılan Şah İsmâil, Kanûnî Sultan Süleyman'ın Belgrad ve Rodos seferleriyle meşgul olmasından istifade ederek Anadolu üzerindeki propaganda faaliyetlerine hız verdiği gibi Doğu Anadolu'da Osmanlı sınırlarına yönelik akınlarda bulunmakta, bölgedeki aşiretler üzerinde nüfuz kurmaya çalışmaktaydı. Kanûnî ise Şah İsmâil'in ölümü (1524) ve yerine çocuk yaştaki oğlu I. Tahmasb'ın geçmesi sonucu, İran meselesine son vermek ve doğu sınırlarının güvenliğini sağlamak için Safevîler üzerine yürümeyi kararlaştırmış, ancak Avrupa'daki gelişmeler yüzünden bu niyetini ertelemek zorunda kalmıştı. Mohaç seferi sırasında Anadolu'nun orta ve doğu kısımlarında, Safevî propagandasının ve bu maksatla gönderilen casusların bir ölçüde etkisiyle geniş çaplı isyanların çıkması, ciddi bir tehlike ile karşı karşıya kalan Anadolu'nun güvenliği açısından İran'a sefer açmayı gerekli hale getirdi. İsyancıların bastırılmasından sonra doğu sınırlarında meydana gelen bazı olaylar ve karşılıklı ilticalar İran'a karşı açılacak seferin görünür sebeplerini teşkil etti. Bunlar, Bağdat'ı ele geçirdikten sonra Osmanlılar'a müracaat edip bağlılık bildiren Zülfikar Han'a karşı harekete geçen Tahmasb'ın zımnen Osmanlı toprağı haline gelmiş olan Bağdat'ı yeniden zaptetmesi ve ileri gelen Safevî ümerâsından Ulama Han'ın Osmanlılar'a, Bitlis hâkimi Şeref Han'ın Safevîler'e sığınması idi. Bu sonuncu olay, Osmanlı-Safevî sınır boylarında karşılıklı tecavüzlere yol açarak seferi çabuklaştırırken ilki, çıkılacak seferin hedefleri arasında Bağdat'ın da alınıp askerî harekâtın yönünü belirlemişti.

1533'te Habsburglar'la yapılan barışla Avrupa'daki meseleleri halleden Kanûnî bunun hemen ardından İran seferi için hazırlıkları başlattı ve kendisine geniş yetkiler verdiği vezîriâzamı İbrâhim Paşa'yı önden gönderdi (2 Rebûlâhîr 940 / 21 Ekim 1533). 1533 yılı Aralık ayında Halep'e varan ve kış burada geçiren İbrâhim Paşa daha önce kararlaştırıldığı üzere Bağdat'a yürümek istedi; fakat Mayıs 1534'te Diyarbekir'e gelerek buradan Ulama Han'ın tesiriyle ve Şah Tahmasb'ın Horasan'da olmasından da faydalanarak Tebriz'e yöneldi. 25 Muharrem 941'de (6 Ağustos 1534) küçük bir çarpışmanın ardından boşaltılmış olan Tebriz'e kolayca girdi. Padişaha gönderdiği raporlara göre ertesi gün otuz yıldır "muattal" durumda bulunan Uzun Hasan Camii'nde

cuma namazı kılınmış ve şehre hâkim olunup çeşitli tayinler yapılmış, Tebriz beylerbeyliği Ulama'ya verilmişti. İbrâhim Paşa Ulama'yı Erdebil'e akına gönderdi, Hüsrev Paşa ise Alincak Kalesi'ni kuşatma altına aldı.

Bu arada Üsküdar'dan hareket eden (14 Haziran 1534) padişah da Erzurum'a ulaşmış bulunuyordu. İbrâhim Paşa, Tebriz'in Osmanlı askerlerince zaptedildiğini öğrenen Şah Tahmasb'ın Tebriz'e doğru harekete geçtiğini haber alınca ordu ile bir an önce yetişmesi için padişaha haberci yolladı. Bunun üzerine süratle hareket eden padişah 28 Eylül'de Tebriz'e girdi. İki ordu Ucân'da birleşti ve Şah Tahmasb'ın vâki olabilecek saldırılarına karşı tedbir aldı. Fakat Tahmasb böyle bir hücumla kalkışmayarak geri çekildi. Bu arada Gilân Hanı Muzaffer Sultan Ucân'da padişahın huzuruna çıkmış ve bağlılık bildirmişti. Tebriz muhafızlığı Şirvanşah oğlu Mehmed Mirza'ya havale edildi; ayrıca Şen-i Gâzân mevkîinde bir kale inşasına girişildi. Yeteri kadar top ve tüfekli yeniçeriyle üç sancak beyi burada bırakıldı. Tahmasb'ın Sultâniye'de olduğu öğrenilince Kanûnî Tebriz'den hareket ederek onun üzerine yürüdü. Daha önce Çaldıran'da uğranılan yenilginin de tesiriyle Osmanlı ordusunun üstün ateşli silâh gücünü göz önüne alan ve onların karşısına çıkmaktan çekinen Tahmasb, yıpratma taktiğini tercih edip âni baskınlar yaptırmak ve Osmanlı ordusunun geçeceği yerleri tahrip ettirmek gibi pasif fakat akıllı bir direniş gösterdi.

Osmanlı ordusu Irâk-ı Acem denilen halkı göç ettirilmiş, ıssız, harap ve aynı zamanda oldukça sarp arazide çok güç şartlar altında Sultâniye'ye ulaştıysa da Tahmasb'ın izine rastlanmadı. Burada şahın yanında bulunan Dulkadiroğulları'ndan Şâhruh Bey oğlu Mehmed, diğer iki beyle birlikte gelip itaat arzetti ve kendisine Erzurum beylerbeyliği verildi (5 Rebûlâhîr 941 / 14 Ekim 1534). Osmanlı ordusu buradan hareketle ağır arazi ve iklim şartlarıyla boğuşarak 29 Ekim'de Hermedan önlerine, oradan Kasrışîrin'e ulaşıp Bağdat'a yöneldi. Büyük zorluklarla yapılan bu yürüyüş sırasında epey kayıp veren Osmanlı kuvvetleri Bağdat önlerine geldiğinde kaledeki Safevî muhafızı Tekelü Mehmed Han burayı terkederek Şiraz'a kaçtı ve şehir kolayca ele geçirildi (21 Cemâziyelevvel 941 / 28 Kasım 1534). Dört ay burada kalan ve yörede imar hareketlerinde bulunan, bu arada İmâm-ı Âzam'ın kabrini buldurup buraya bir tür-

be ve cami yapılmasını emreden Kanûnî Bağdat'ta iken Basra hâkimi Râşid İbn Megâmis itaat arzettiği gibi, Safevîler'in Horasan Beylerbeyi Kadı Han da bağlılık bildirmiş ve kendisine Irâk-ı Arap sınırında yer alan Şehrübân, Kerkük, Mendeli, Harûniye bölgesi sancak olarak verilmişti. Bir süre sonra Diyarbakir Beylerbeyi Mehmed Paşa'dan gelen haberler üzerine Osmanlı ordusu yeniden Tebriz'e yürümek üzere hazırlıklara başladı. Zira bu arada, asıl hasmının Kanûnî değil Ulama Paşa olduğunu söyleyen Tahmasb'ın gönderdiği kuvvetler Tebriz'i geri almış (2 Cemâziyelâhîr / 9 Aralık), ardından Ulama'yı takip ederek Van Kalesi'nde sıkıştırmış, fakat bütün kışı Van'ı muhasara ile geçirmelerine rağmen buraya girememişlerdi. Ulama'dan gelen yardım istekleri üzerine Kanûnî 27 Ramazan 941'de (1 Nisan 1535) yeniden Azerbaycan'a doğru harekete geçti.

Bunu haber alan Tahmasb ise Van kuşatmasını kaldırıp geri çekilmişti. Şehrizol bölgesinde ilerleyen Osmanlı ordusu bu bölgedeki birçok kaleyi ele geçirdi; yöredeki bazı namli aşiret beyleri de Osmanlı hâkimiyetini kabul etti. Buradaki önemli kalelerden Gülgün zaptedildi. Kal'a-i Sârim yakınlarına gelindiğinde Şah Tahmasb'ın barış yapmak üzere gönderdiği elçileri geldi. Bunlara olumlu bir cevap verilmedi. Ucân yaylasında bulunan Şah Tahmasb bu haberi alınca İsfahan taraflarına çekildi. Osmanlı ordusu harekâta devam ederek Merâğa ve Ucân üzerinden Tebriz yakınlarındaki Sâdâbâd'a ulaştı (28 Zilhicce / 30 Haziran). Burada iken şahın bir başka elçisi daha geldiyse de kendisine ilgi gösterilmedi. Hemen ardından Kanûnî, Diyarbakir Beylerbeyi Mehmed Paşa ile birlikte 3 Temmuz'da ikinci defa Tebriz'e girdi. On beş gün kadar burada kaldıktan sonra İsfahan'dan Sultâ-

niye'ye geldiği haber alınan Tahmasb'ın üzerine yürümek için 20 Temmuz'da harekete geçti. Başsız Kümbet adlı mevki-de Şah Tahmasb'ın kardeşi Sâm Mirza'nın itaat arzettiği ve Kızılözen nehrinden ötesinin ona verildiği duyuruldu. Osmanlı kuvvetleri Dergezin'e kadar ilerlediyse de Tahmasb'ın izine rastlanmadı ve Tebriz'e döndü (20 Ağustos). Yedi gün burada kaldıktan sonra geri dönüş emri verildi. Bu sırada muhtemelen Tebriz ve yöresinin bir kısım Sünnî halkı, Safevî zulmüne uğramamaları için Osmanlı topraklarına nakledilip Erzurum ve civarına yerleştirildi. Kanûnî ise Tebriz'den Ahlat'a gelip (25 Rebûlelvel 942 / 23 Eylül 1535) bir süre burada kaldı.

Osmanlı ordusunun Tebriz'i boşaltıp Ahlat'a döndüğünü haber alan Tahmasb süratle hareket ederek Tebriz'e girmiş, ardından Van'a kadar ilerlemiş, kardeşi Elkas Mirza'yı Erciş üzerine göndermişti. Bunun üzerine Kanûnî, Diyarbakir Beylerbeyi Mehmed Paşa'yı 2500 yeniçeri, Diyarbakir sipahileri ve Ulama'nın askerleriyle birlikte şahın ordusuna karşı gönderdi. Erciş'i kuşatan Safevî kuvvetleri geri çekildi. Şah Tahmasb'ın eline geçen Van'ı kurtarmak üzere gönderilen Osmanlı kuvvetleri ise başarılı olamadı. Kanûnî de kış mevsiminin iyice ilerlemesi ve Şah Tahmasb'ın Van'a asker koyup buradan ayrıldığını haber alması üzerine yeniden Van bölgesine yürümeyerek Safevîler'i belirli bir sınır içinde tutmak amacıyla Adilceva'z'ı tahkim ettirmiş ve buraya Gazze sancak beyi Hacı Bey'i göndermiş, Diyarbakir'e kadar uzanan sınırların kontrolünü sağlamaya çalışmış, bu arada Van civarını ele geçiren Tahmasb da Tebriz'e dönmüştür. Kanûnî Ahlat'tan Bitlis'e, oradan Diyarbakir'e gelip Halep, Antakya, Gülek Boğazi, Konya güzergâhını takip ederek İstanbul'a ulaştı (8 Ocak 1536).

Osmanlı tarihinin bu en uzun ve büyük askerî harekâtının neticeleri bakımından tek faydası, Bağdat ve civarında Osmanlı hâkimiyetinin başlaması ve doğu sınırında Erzurum, Kemah, Bayburt ve yöresini içine alan yeni bir beylerbeyiliğin kuruluşu sınırlarının takviye edilmesidir. Bu harekât sonucu İran topraklarındaki hâkimiyetin geçici olacağı, Safevîler'in ortadan kaldırılamayacağı anlaşılmış ve bundan sonraki Osmanlı seferlerinin asıl hedefi onları belirli bir sınır bölgesinin dışına tutmak olmuştur.

Doğrudan bu seferi konu alan bazı eserler bulunmaktadır. Bunlardan Mat-

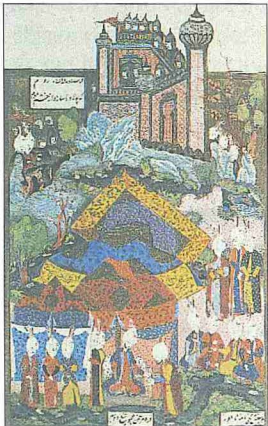
rakçı Nasuh'un *Menzîlnâme'si* (*Beyân-i Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân* [nşr. Hüseyin G. Yurdaydın], Ankara 1976), sefer sırasında geçilen konaklar ve şehirlerin son derece kıymetli minyatürlerini de ihtiva eder. Ayrıca yine bu sefere ait bir başka rûznâme Feridun Bey'in *Münşeât*'inde yer almaktadır (I, 589-598).

BİBLİYOGRAFYA :

Bostan Çelebi, *Süleymannâme*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3317, vr. 128^b vd., 170^b-171^a; Gaffârî, *Cihânârâ* (nşr. Hasan-ı Nerâkî), Tahran 1342 hş., s. 286-291; Matrakçı Nasuh, *Sefer-i Irâkeyn*, tür.yer.; Lutfî Paşa, *Tevârih-i Âli Osman* (nşr. Âli Bey), İstanbul 1341, s. 344-355; Celâzâde, *Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 244^b-276^a; Hasan-ı Rumlu, *Ahşenü't-tevârih*: *A Chronicle of the Early Safawis* (trc. ve nşr. C. N. Seddon), Baroda 1931, I, 239-240, 246-252, 256-260; *Tarih-i Âli Osman* (haz. Mustafa Karazeybek, yüksek lisans tezi, 1994, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 330, 333-339; Feridun Bey, *Münşeât*, I, 584-598; Şeref Han, *Şerefnâme* (trc. Mehmet Emin Bozarslan), İstanbul 1971, s. 483-508; M. Hasan Han, *Maṭla'u's-şems*, Tahran 1301-1302, II, 464-474 (Rûznâme-i Şah Tahmasb-ı Evvel); Danişmend, *Kronoloji*, II, 158-159, 163-181; Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elle'ni Fethi: 1451-1590*, Ankara 1976, s. 129-159; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976, s. 61-65; Feridun Emecen, "Kanûnî Sultan Süleyman Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989, X, 330-333; Jean-Louis Bacqué-Grammont, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Safevîler", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 214-219; a.m.f., "Recherches sur la campagne d'Iran de 1533-1535, I: Etudes turco-safavides, XVI. Quinze lettres d'Uzun Süleymân Paşa, beylerbey du Diyâr Bekir (1533-1534)", *Anatolia Moderna: Yeni Anadolu*, I, Paris 1991, s. 143-145, 167 vd.; Tayyib Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhâtı", *TTK Belleten*, XXI/83 (1957), s. 449-482; İsmet Parmaksızoğlu, "Kuzey Irak'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey'in Hatıraları", a.e., XXXVII/146 (1973), s. 199-201; Bekir Kütükoğlu, "Tahmasp", *İA*, XI, 642-643.

FERİDUN EMECEN

İrakeyn Seferi sırasında Osmanlı elçisinin Şah Tahmasb tarafından kabulünü tasvir eden minyatür (*Süleymannâme*, TSMK, Hazine, nr. 1517, vr. 374^a)

İRÂKÎ, Ebü'l-Kâsim

(bk. EBÜ'İ-KÂSİM el-İRÂKÎ).

İRÂKÎ, Fahreddin

(bk. FAHREDDİN-iİRÂKÎ).

İRÂKÎ, Veliyyüddin

(bk. İBNÜ'İ-İRÂKÎ).